

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.176

АНЦУПОВА Т. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА РАДИ ЄВРОПИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу стану наукової розробки теоретичних і практичних проблем міжнародного процесуального права. Як модель для подальшого розвитку концепції міжнародного процесуального права в широкому розумінні запропоновано використання концепції процесуального права Ради Європи.

Ключові слова: міжнародне процесуальне право, міжнародний юридичний процес, правові процедури, процесуальне право Ради Європи, правотворчість, правореалізація.

Постановка проблеми. Проблематика міжнародного процесуального права належить до кола найменш досліджених в українській правовій науці. Єдиним системним комплексним дослідженням теоретичних засад міжнародного процесу на всьому пострадянському просторі є монографія Е.А. Пушміна «Міжнародний юридичний процес і міжнародне право» [1]. Е.А. Пушмін зробив неоцінний внесок у розвиток науки міжнародного процесуального права. На відміну від багатьох попередників і послідовників у вказаній праці він здійснив перехід від переважно статичного структурного бачення міжнародно-правових явищ до їх процесуального розгляду, обґрунтувавши теоретичну доцільність і практичну значущість нового напрямку в міжнародній правовій науці – теорії міжнародного юридичного процесу.

У другій половині ХХ ст. дослідженням міжнародного правового процесу найбільш активно займалися представники американської міжнародно-правової науки, зокрема Г. Кох [2], Р. Хіггінс [3], А. Чаєс [4]. Варто виділити також дослідження канадських учених Р. Макдоналда та Д. Джонстона [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоч початок розробки проблематики міжнародного юридичного процесу був покладений ще наприкінці ХІХ ст. [6, с. 203; 7, с. 103; 123], через більш ніж століття не сформувалася єдиної наукової позиції щодо співвідношення та змісту понять «міжнародне процесуальне право», «міжнародний правовий (юридичний) процес», «міжнародний судовий процес», «міжнародне правосуддя», «міжнародне судочинство». Наукова дискусія щодо ролі й місця міжнародного процесуального права в міжнародній правовій системі є відкритою дотепер і на початку ХХІ ст. отримала новий виток розвитку. У сучасних україно- і російськомовних міжнародно-правових дослідженнях по-різному визначається місце міжнародного процесуального права в міжнародній правовій системі. Часом це місце дуже скромне.

Наприклад, у дисертації І.М. Махнібороди на тему «Міжнародне процесуальне право і міжнародне судочинство: особливості взаємодії» під міжнародним процесуальним правом пропонується розуміти «самостійну галузь міжнародного права, яка складається з принципів і норм, що комплексно регулюють міжнародні відносини, які складаються в процесі організації та проведення міжнародного судочинства, а також забезпечення його ефективності» [8, с. 188]. Також автором висловлюються сумніви з приводу «необхідності відокремлення підсистем матеріального і процесуального права, тому що вони являють собою штучне згрупування норм різних галузей права відповідно до характеру їх правового впливу на відносини, що регулюються» [8, с. 187]. Ця думка суперечить концепції, запропонованій Е.А. Пушміним, та, очевидно, свідчить про штучне звуження предмета міжнародного процесуального права.

Дослідженню питань становлення й розвитку міжнародної правової системи, зокрема проблем міжнародної правотворчості й правореалізації та окремих їх аспектів присвятили свої праці як вітчизняні науковці (М.М. Антонович, Б.В. Бабін, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, В.І. Євінтов, О.В. Задорожній, Л.А. Луць, О.О. Мережко, В.В. Мицик, Л.Д. Тимченко), так і зарубіжні учені (В. Батлер, А. Бойл, Я. Броунлі, П.М. Бірюков, М.Л. Ентін, Г.В. Ігнатенко, А.Я. Капустін, Ю.М. Колосов, І.І. Лукашук, Р. Мюллерсон, О.І. Тіунов, Г.І. Тункін, Н.А. Ушаков, Д.І. Фельдман, В. Фрідманн, Р. Хіггінс, С.В. Черниченко, О.О. Шibaєва та інші).

Необхідно констатувати, що фрагментарний підхід до дослідження окремих видів міжнародного правотворчого та правореалізаційного процесів домінує в міжнародно-правовій доктрині. Так, окремо досліджуються правові проблеми міжнародного договірного процесу, правил процедури

міжнародних міждержавних організацій, міжнародного судового процесу, міжнародного контролю за дотриманням державами своїх зобов'язань та інші міжнародні правові процеси й процедури.

Обмежена кількість і суперечливість доктринальних досліджень щодо системи та структури міжнародного процесуального права спонукають до звернення до процесуальних термінів і понять загальнотеоретичної юриспруденції. Питання теоретичного аналізу понять «процесуальне право», «правовий (юридичний) процес» і «правова процедура» були предметом дослідження таких учених: С.С. Алексєєва, В.М. Горшенєва, Ю.В. Крилова, К.Г. Лук'янової, Ю.І. Мельникова, П.О. Недбайла, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, А.О. Павлушиної, А.С. Піголкіна, В.М. Протасова, П.М. Рабиновича та інших. Проте їх дослідження були присвячені теорії національного (державного) процесу.

На рівні міжнародної правової системи визначення основних понять процесуального права, його системи, структури та періодизації й досі не стало предметом окремого монографічного дослідження, напевно, тому, що майже до кінця ХХ століття міжнародне процесуальне право не розглядалося як окрема правова цілісність.

Наукові праці таких західних учених і практиків, як Г. де Беко, Г. де Вель, Ф. Бенуа-Ромер, Б. Гроновська, А. Држемчевський, П. Еванс, К. Карстенс, Г. Клебес, Х. О'Бойл, Й. Полакевич, П. Сілка, А. Синклеір, Д. Юбер та інші, присвячені дослідженню діяльності та права Ради Європи.

Особливо необхідно виділити першу монографію, присвячену праву Ради Європи, яка була видана в 1956 р. німецькою мовою одним із перших постійних представників Федеративної Республіки Німеччина в Раді Європи К. Карстенсом [9]. Вона була присвячена тлумаченню статутних норм Ради Європи з урахуванням підготовчої роботи над Статутом, прийнятим у 1949 р. На жаль, ця монографія не була переведена на інші мови, на відміну від монографії Ф. Бенуа-Ромер та Г. Клебеса «Право Ради Європи: на шляху до загальноєвропейського правового простору», яка в 2005 р. була видана англійською мовою та згодом перекладена на російську й українську.

У європейському вимірі дослідженню питань правотворчості та правореалізації присвячено праці О.К. Вишнякова, М.М. Гнатівського, М.М. Микієвича, В.І. Муравйова, Р.А. Петрова, О.В. Святун, К.В. Смирнової та інших. На окрему увагу заслуговують монографічні дослідження В.Є. Мармазова, І.С. Піляєва, Л.Г. Заблоцької, А.Л. Федорової, І.С. Чиж, Т.І. Шинкаренко. Дослідження цих учених заслуговують на більш детальну характеристику, оскільки були першими комплексними вітчизняними працями щодо політико-правового механізму інтеграції Ради Європи й участі України в цьому процесі.

У 1999 р. була видана монографія В.Є. Мармазова та І.С. Піляєва «Україна в політико-правовому просторі Рани Європи: досвід і проблеми» [10]. Ця праця присвячена питанням інтеграції України до Ради Європи. У ній були окреслені основні проблеми співробітництва та розглянуто де-

кілька договорів у сфері захисту прав людини. Питанням участі України в Раді Європи присвячена й монографія І.С. Чижа [11], що була видана в 2001 р.; у ній знайшли відображення правові й політичні аспекти співпраці України з Радою Європи, детально розглядається процес приєднання України до Ради Європи, прийняття Україною комплексу зобов'язань і проблеми їх виконання. Декілька робіт українських учених присвячені питанням імплементації норм права Ради Європи в Україні [12].

У 2000 р. В.Є. Мармазов та І.С. Піляєв опублікували перший навчальний посібник «Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції» [13], що вийшов за редакцією академіка Ю.С. Шемшученка. У посібнику вперше в українській правовій науці надавалось уявлення про історію заснування Ради Європи, її інституційну систему й основні механізми Ради Європи щодо захисту прав та основоположних свобод людини. У 2003 р. І.С. Піляєвим було опубліковано самостійну монографічну працю «Рада Європи в сучасному Євроінтеграційному процесі», у якій автор аналізує історичні витоки й теоретичні засади сучасного євроінтеграційного процесу, характеризує Раду Європи як політико-правовий інститут загальноєвропейської інтеграції, досліджує відносини Ради Європи з Європейським Союзом, Західноєвропейським Союзом та ОБСЄ, визначає перспективи загальноєвропейської інтеграції.

У 2007 р. в Україні було видано ще два навчальних посібника з права Ради Європи: «Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи» в співавторстві Л.Г. Заблоцької, А.Л. Федорової та Т.І. Шинкаренка [14] та «Право Ради Європи: схеми, таблиці, визначення, коментарі» в співавторстві М.О. Дамірлі та Т.О. Анцупової [15].

У рамках дисертаційних досліджень здійснювалися дослідження окремих аспектів права Ради Європи. Найбільша увага дослідників, серед яких є вчені та практики, зосереджена на проблемних аспектах реалізації положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та функціонуванні її контрольного механізму (А.Х. Абашидзе, Є.С. Алісієвич, М. де Сальвіа, Д.В. Афанасьєв, Д. Гом'єн, Л. Зваак, Ж.-П. Коста, Ф. Ліч, К. Параскева, М.І. Пашковський, П.В. Пушкар, М.О. Рожкова, Н.І. Севостьянова, Н.Б. Сонькін, В.О. Туманов, Г.Ю. Юдківська, Д. Харріс).

У декількох україно- та російськомовних монографічних дослідженнях, авторами яких є В.П. Кононенко [16], М.М. Марченко [17], А.С. Смбалян [18], С.В. Шевчук [19], Європейський суд із прав людини розглядається в системі інших органів міжнародного правосуддя, у контексті міжнародної судової правотворчості.

Суттєвою допомогою в емпіричному пізнанні права Ради Європи є зібрання документів Ради Європи та збірники судової практики Європейського суду з прав людини. Як зазначають О.В. Святун та А.Л. Федорова, у період із 1995 по 2000 рр. було надруковано декілька зібрань документів Ради Європи, зокрема «Права людини в документах Ради Європи», «Стислий виклад договорів Ради Європи», «Збірка договорів Ради Європи». Важ-

ливе значення для поширення інформації про Раду Європи мали бюлетені Центру інформації та документації Ради Європи в Україні, присвячені різноманітним аспектам діяльності організації [20, с. 198].

З 1997 р. Львівська лабораторія прав людини та громадянина на чолі з П.М. Рабіновичем почала публікувати окремі зібрання «Практика Європейського суду з прав людини», «Вибрані рішення Європейського суду з прав людини» тощо. З 1999 р. Українська правнича фундація під керівництвом С.С. Головатого заснувала журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», у якому публікувалися рішення та документи Європейського суду з коментарями відомих фахівців. Цілком поділяємо думку О.В. Святун та А.Л. Федорової, що такі видання мали надзвичайно важливе значення для розвитку української науки права Ради Європи, враховуючи публікацію всіх документів Ради Європи англійською або французькою мовами [20, с. 198].

Вважаю незамінним керівництвом у дослідженні судового процесу Європейського суду з прав людини видання «Європейський суд з прав людини. Судова практика», започатковане на виконання Постанови Верховної Ради України від 23 вересня 2010 р. Цінність видання полягає в тому, що кожен випуск збірника містить переклад рішень, що стосуються безпосередньо України, а також рішень щодо інших держав – сторін Конвенції, проте які є актуальними й для України, а також містить теоретичне роз'яснення найбільш складних положень Конвенції та стандартів Страсбурзького суду провідними вітчизняними й зарубіжними вченими-правознавцями і юристами-практиками.

Існує думка, що «в науці права Ради Європи в Україні, як і в науці європейського права, нині спостерігається тенденція до звуження предмета дослідження, вивчення окремих галузей, складових права Ради Європи, окремих аспектів системи захисту прав людини в Раді Європи. Звужування предмета дослідження в межах Європейської конвенції стало характерним із 2005–2006 рр. та сприяло появі серії дисертаційних робіт у сфері кримінального та кримінально-процесуального права. Водночас теоретичні комплексні роботи з питань права Ради Європи та, зокрема, правової природи рішень Європейського суду з прав людини залишаються актуальними для українських дослідників. Загалом окремі права, елементи системи захисту прав людини Ради Європи та проблеми цієї сфери неодноразово ставали та продовжують бути предметом досліджень українських науковців, що свідчить про становлення української науки права Ради Європи та продовження її розвитку в Україні» [20, с. 203].

Аналізуючи комплекс проблемних питань із права Ради Європи, що ставали предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, треба зауважити, що поза межами їх уваги лишалося комплексне дослідження системи та структури процесуального права Ради Європи. Незважаючи на зростаючий інтерес до системи права Ради Європи, більшість наукових праць присвячується дослідженню матеріально-правових аспектів, а також імплементації

стандартів Ради Європи у сфері захисту прав людини й основоположних свобод до правової системи України, зокрема функціонуванню контрольного механізму Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Відсутність комплексного підходу в дослідженні процесуальної складової права Ради Європи та намагання заповнити цю прогалину склали основу мотивації авторки цієї статті розпочати роботу над монографією «Процесуальне право Ради Європи: питання теорії і практики» [21]. Монографія присвячена розробці концепції процесуального права Ради Європи. У роботі досліджено історію розвитку концепту й сучасну доктрину міжнародного процесуального права, яка характеризується розумінням міжнародного процесу в широкому й вузькому сенсах. На основі філософського, широкого розуміння процесуального права визначено, що процесуальне право Ради Європи – це правова цілісність, що ґрунтується на системі правових цінностей і складається з упорядкованих процесуальних норм і принципів, які регулюють процесуальні правовідносини в межах правотворчого та правореалізаційного процесів у Раді Європи. У роботі визначено співвідношення понять «правовий процес» і «правові процедури», систематизовано принципи й норми процесуального права Ради Європи. Виявлено функціональну структуру процесуального права Ради Європи. Виділено типи й види правового процесу в Раді Європи. Визначено та надано функціональну характеристику зовнішньої та внутрішньої правотворчості Ради Європи, а також установчого процесу, судового процесу, процесу моніторингу та процесу міжнародно-правової імплементації.

Висновки. Зважаючи, що право Ради Європи є підсистемою міжнародної правової системи, сподіваємось, що запропонована концепція процесуального права Ради Європи може слугувати моделлю для подальших досліджень і розвитку концепції міжнародного процесуального права в його широкому розумінні.

Література:

1. Пушмин Э.А. Международный юридический процесс и международное право / Э.А. Пушмин. – Кемерово : Изд-во Кемеров. гос. ун-та, 1990. – 83 с.
2. Koh H. Transnational Legal Process/ H. Koh // Nebraska Law Review. – 1996. – Vol. 75:181. – P. 181–207.
3. Higgins R. Problems and Process: International Law and How We Use It / R. Higgins. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 274 p.
4. Chayes A. The International Legal Process / A. Chayes, T. Ehrlich, A. Lowenfeld. – Little, Brown, 1968. – 1402 p.
5. The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy Doctrine And Theory / ed. R.S. Macdonald, D.M. Johnston. – The Hague ; Boston ; Lancaster : Martinus Nijhoff Publishers, 1983. – 1234 p.
6. Гефтер А.В. Европейское международное право / А.В. Гефтер ; пер. К. Таубе ; предисл. Ф.Ф. Мартенс. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1880. – 619 с.
7. Даневский В.П. Пособие к изучению истории и системы международного права / В.П. Даневский. – Х., 1892. – Ч. 1. – Вып. 2. – 238 с.

8. Махниборода И.М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / И.М. Махниборода. – М., 2011. – 238 с.
9. Carstens K. Das Recht des Europarates / K. Carstens. – Berlin, 1956.
10. Мармазов В.Є. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми : [монографія] / В.Є. Мармазов, І.С. Піляєв. – К. : Вентурі, 1999. – 399 с.
11. Чиж І.С. Україна в Раді Європи / І.С. Чиж. – К. : Парламент. вид-во, 2001. – 384 с.
12. Анисімова М.Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М.Ф. Анисімова. – К., 2001. – 308 с. ; Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав і основних свобод людини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Раданович. – Л., 2000. – 23 с. ; Гіждіван Л.Ю. Становлення та розвиток співробітництва України з Радою Європи у сфері прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Л.Ю. Гіждіван. – К., 2001. – 203 с.
13. Мармазов В.Є. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції : [навчальний посібник] / В.Є. Мармазов, І.С. Піляєв. – К. : Юрид. кн., 2000. – 472 с.
14. Заблоцька Л.Г. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи : [навчальний посібник] / Л.Г. Заблоцька, А.Л. Федорова, Т.І. Шинкаренко. – К. : К.І.С., 2007. – 224 с.
15. Дамирли М.А. Право Совета Европы: схемы, таблицы, определения и комментарии : [учебное пособие] / М.А. Дамирли, Т.А. Анцупова ; ОНЮА. – О. : Фенікс, 2007. – 284 с.
16. Кононенко В.П. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В.П. Кононенко // Право України. – 2008. – № 3. – С. 131–134 ; Кононенко В.П. Судебний прецедент в міжнародному національному праві : [монографія] / В.П. Кононенко ; под. ред. Л.Д. Тимченко. – О. : Фенікс, 2013. – 512 с.
17. Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебное право / М.Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 512 с.
18. Смбалян А.С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права / А.С. Смбалян. – М. : Статут, 2012. – 270 с.
19. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С.В. Шевчук. – 2-е вид., випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с. ; Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С.В. Шевчук. – 2-е вид., випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с. ; Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – 2-е вид. – К. : Реферат, 2010. – 640 с.
20. Святун О.В. Історія становлення і розвитку науки права Ради Європи в Україні / О.В. Святун, А.Л. Федорова // Європейське право, 2012. – № 1–2. – С. 196–216.
21. Анцупова Т.О. Процессуальное право Ради Европы: питання теорії і практики : [монографія] / Т.О. Анцупова. – О. : Фенікс, 2013. – 384 с.

Анцупова Т. А. Состояние научной разработки теоретических и практических проблем международного процессуального права и процессуального права Совета Европы

Аннотация. Статья посвящена анализу состояния научной разработки теоретических и практических проблем международного процессуального права. В качестве модели для дальнейшего развития концепции международного процессуального права в широком смысле предложено использование концепции процессуального права Совета Европы.

Ключевые слова: международное процессуальное право, международный юридический процесс, правовые процедуры, процессуальное право Совета Европы, правотворчество, правореализации.

Antsupova T. The state of researches of theoretical and practical problems of the International Procedural Law and the Procedural Law of the Council of Europe

Summary. The author analyzes the state of researches of theoretical and practical problems of the International Procedural Law. As a model for the further development of the concept of international procedural law in the broad sense, it is proposed to use the concept of the Procedural Law of the Council of Europe.

On the basis of philosophical, broad understanding of procedural law, it has been determined that the Council of Europe procedural law – is the legal integrity, based on a system of legal values and consisting of ordered procedural legal norms and principles governing legal proceedings under the law-making process and realization of Council of Europe law.

Key words: International Procedural Law, International Legal Process, legal proceedings, Procedural Law of the Council of Europe, law-making, enforcement of law.